

БЕЛАРУСКИ ГІСТАРЫЧНЫ ЧАСОПІС

№ 1 (5) 1994
СТУДЗЕНЬ — ЛЮТЫ
— СКАВІК 1994

НАВУКОВЫ, НАВУКОВА-МЕТАДЫЧНЫ
ІЛЮСТРАВАНЫ ЧАСОПІС

Выходзіць 1 раз
у тры месяцы.

Выдаецца са студзеня
1993 г.

Галоўны рэдактар
Васіль Кушнер.

Рэдакцыйная калегія:

Сымон Барыс
(рэдактар аддзела),
Міхась Біч,
Пётр Брыгадзін,
Аркадзь Бялькевіч,
Яніна Важнік
(адказны сакратар),
Анатоль Грыцкевіч,
Пятро Драчоў
(мастацкі рэдактар),
Мікола Ермаловіч,
Вікенцій Іванчык,
Барыс Капчык,
Міхась Касцюк,
Уладзімір Коршук,
Уладзімір Кошалёў,
Леанід Ляўчук,
Аляксандр
Міхальчанка,
Віталь Скалабан,
Мікола Сташкевіч,
Васіль Стражаў,
Сяргей Таляронак
(рэдактар аддзела),
Алег Трусаў,
Пётр Шупляк,
Язэп Юхо.

Рэдакцыйная рада:

Віктар Акуневіч,
Іван Багдановіч,
Віктар Гаўсёнак,
Надзея Ганушчанка,
Леанід Дзікцяроў,
Янка Запруднік
(ЗША),
Фёдар Капуцкі,
Вячаслаў Капцін,
Андрэй Каракін,
Уладзімір Кароткі,

Генадзь Каханоўскі,

З а с н а в а л ь н і к і:
Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь,
Інстытут гісторыі Акадэміі навук Беларусі,
Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт,
Таварыства "Веды" Рэспублікі Беларусь

З М Е С Т

Пётр Шупляк. Гісторыя была і застаецца на-
стаўнічай жыцця (да 60-годдзя гістарычнага фа-
культэта БДУ) 3

ВІЛЕНШЧЫНА

Эдвард Зайкоўскі. Крывіцкая Вільня 10

Эгідзіус Баніёніс. З гісторыі Літоўскай Метрыкі
(уступнае слова А. Балюліса) 17

Сяргей Таляронак. Віленская асацыяцыя 1796—
1797 гг. 24

Мікола Іваноў. Праблема прыналежнасці Вільні і
беларускае нацыянальнае пытанне ў 1939 г. 32

ДА 200-ГОДДЗЯ ПАЎСТАННЯ Ў ПОЛЬ- ШЧЫ, НА БЕЛАРУСІ І Ў ЛІТВЕ

Анатоль Грыцкевіч. Паўстанне 1794 г.: перадумо-
вы, ход і вынікі 39

Аляксандр Гужалоўскі. Войска ВКЛ: апошнія
старонкі гісторыі 48

Яўген Анішчанка. Сакрэты Смаленскага следст-
ва. 53

Ян Левандоўскі. Касцюшка ў Швейцарыі. Культ
Героя ў XIX і XX стст. 57

З ВАЕННАЙ ГІСТОРЫІ

Аляксей Літвін. Армія Краёва на Беларусі: да
праблемы вивучэння 65

ДА 75-ГОДДЗЯ САЦЫЯЛІСТЫЧНАЙ САВЕЦКАЙ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСІ

Перад усім — адданаць Беларусі. Заканчэнне публікацыі дакументаў А. Бурбіса (падрыхтаваў А. Каўка). 74

З ГІСТОРЫ ПАЛІТЫЧНЫХ ПАРТЫЙ

Зварот Цэнтральнай Рады Беларускай Сацыял-Дэмакратычнай Грамады з нагоды 90-й гадавіны заснавання Беларускай Сацыялістычнай Грамады і 75-годдзя заснавання Беларускай Сацыял-Дэмакратычнай партыі. 79

Уладзімір Ладзінскі. Цяжкі шлях выпрабаванняў 81

РЭПРЭСІІ

Аляксандр Хацкевіч. Арышты і дэпартацыі ў заходніх абласцях Беларусі (1939—1941 гг.). 89

МЕТОДЫКА. ВОПЫТ

Васіль Ракуць. Дыферэнцыраваны падыход да працы над гістарычнымі паяннямі 95

Сымон Барыс. У скарбонку настаўніка 101

МАТЭРЫЯЛЫ ДА ўРОКАў

Анатоль Дзічкоўскі, Іван Святліцкі. Фактары эканамічнага росту Беларусі. 106

ГІСТОРЫЯ І КАМП'ЮТЭР

Мікалай Мініцкі. Гуманітарнае пазнанне і інфармацыйныя тэхналогіі 113

НАВУКОВАЕ ЖЫЦЦЕ 118

З ПАДЗЕЙ 1993 ГОДА 122

СОДЕРЖАНИЕ 126

SUMMARY 127

Пётр Краўчанка,
Іван Крэнь,
Уладзімір Ладзінскі,
Рыгор Лазько,
Аляксандр Лакотка,
Аляксей Літвін,
Марына Літвін,
Павел Лойка,
Анатоль Люты,
Антон Мірановіч
(Польшча),
Уладзімір Мелішкевіч,
Міхась Піліпенка,
Анатоль Сідарэвіч,
Уладзімір Сідарцоў,
Васіль Ракуць,
Галіна Сяргеева,
Міхась Тулузаў,
Ігар Чарняўскі,
Валерый Чарушын,
Васіль Шайкоў,
Вячаслаў Шалькевіч,
Георгій Штыхаў,
Алег Яноўскі.

У склад рэдакцыйнай рады ўваходзяць усё члены рэдакцыйнай калегіі.

Карэктар
Зінаіда Петрушэня.

Адрас рэдакцыі:
220030, Мінск,
вул. Чырвонаармейская, 6,
пак. 30,
220072, Мінск,
вул. Ф. Скарыны, 1.

Тэлефон: 29-35-81.

Выдавецтва "Польмя"
Міністэрства інфармацыі
Рэспублікі Беларусь.

© "Беларускі
гістарычны часопіс", 1994.

Падпісана да друку 17.02.94.
Афсетны друк. Фармат 70x108
1/16. Ум. друк. арк. 11,2.
Умоўн. фарбаадбіткаў 25.
Ул.-выд. арк. 13,5.
Наклад 10 500 асобнікаў.
Зак. 20.

Надрукавана ў выдавецтве
"Беларускі Дом друку".
220013, Мінск,
пр. Ф. Скарыны, 79.

Увага! Пераносі некаторыя слоў, а таксама некаторыя абазначэнні на замежных мовах зроблены не па правілах граматыкі, а з улікам магчымасцей камп'ютэрнай настольна-выдавецкай сістэмы.

Да ведама аўтараў!
За дакладнасць прыведзеных у артыкулах фактаў і цытат адказнасць нясуць аўтары. Рэдакцыя можа друкаваць матэрыялы ў парадку абмеркавання, не падзяляючы пункту гледжання аўтараў. Да разгляду прымаюцца рукапісы аб'ёмам не больш як 22 старонкі, надрукаваныя праз два інтэрвалы ў двух экзэмплярах.
Прасім у допісах паведамаць свой дакладны адрас, тэлефон, кароткія звесткі аб сабе.

П а п р а ў к а. У № 4 нашага часопіса за 1993 г. па тэхнічных прычынах зніклі некаторыя словы.
Так, на с. 7 выпад алопіці радок з выпісання з Новым годам. Даслая слоў: "І хаця будзе ён вельмі няпростым і нялегкім", павінны быць словы: "жадаюць вам жыццёвага аптымізму, новых творчых поспехаў і ўсёго самага найлепшага".
На с. 65 у 9-м радку зніз выпала лічба "5". Трэба чытаць: "Таму 25 сакавіка 1918 года Рада Беларускай Народнай Рэспублікі ў грэчэй Устаўнай грамаце пастанавіла..."

Мікалай Мініцкі

ГУМАНІТАРНАЕ ПАЗНААННЕ І ІНФАРМАЦЫЙНЫЯ ТЭХНАЛОГІІ

(тэарэтыка — метадалагічны аспект)

*МІНІЦКІ Мікалай
Юсіфавіч — дацэнт
кафедры ўсёагульнай
гісторыі Беларускага
дзяржаўнага педагогічнага
універсітэта. Нарадзіўся ў
1942 г. у Полацку.
Закончыў гістарычны
факультэт Беларускага
дзяржаўнага ўніверсітэта
(1968 г.), а затым
аспірантуру пры ім.
Абараніў кандыдацкую
дысертацыю па гісторыі
рэлігіі Старажытнага
Рыма. Працаваў
выкладчыкам у
Беларускім дзяржаўным
універсітэце і Беларускім
дзяржаўным інстытуце
народнай гаспадаркі.
Займаецца
метадалагічнымі
пытаннямі гістарычнай
навукі і даследаваннем
выкарыстання
інфармацыйных
тэхналогій у
гуманітарных навуках і
навучальным працэсе.*

У гісторыі адукацыі і культуры цывілізаванага грамадства існуюць як тэхналагічныя, так і гуманітарныя арыентацыі. Апошнія звязаны з паглыбленым вывучэннем унутранага духоўнага свету чалавека. Супярэчаны паміж гэтымі арыентацыямі часам набываюць эсхаталагічны характар*. Абсалютызаваная матэрыяльнага прыводзіць да таго, што замест гармоніі чалавек варожа ставіцца да навакольнага свету.

У час існавання старажытных цывілізацый веды не супрацьстаялі чалавеку і прыродзе. У антычнай Грэцыі кожнаму праўленню духоўнай дзейнасці чалавека — паэзіі і астраноміі, мастацтву танцаў і спеваў, камедыі і трагедыі — адпавядалі вобразы цудоўных жанчын-муз**. Само слова "муза" азначае "мыслячая". Персаніфікацыя інтэлекту ў старажытным свеце быў "чалавек прыгожы".

Антрапамарфізм увасаблення чалавечай думкі быў уласцівы і сярэднявечковай культуры. Рымскі вучоны Баэцій у трактатах "Аб сучаснай філасофіі" імкнуўся паказаць гэту навуку ў вобразе жанчыны з дзівосным тварам прычэпальнай сілы.

У сучаснай фантастычнай літаратуры назіраецца паказ антыгуманнай інтэлектуальнай дзейнасці чалавека. Яе вобразы набылі выгляд тэхнічных монстраў, якія супрацьстаяць чалавеку і не падпарадкоўваюцца яму. Аб гэтым пісаў яшчэ Валеры Брусаў у апавяданні "Паўстанне машын". Станіслаў Лем у "Суме тэхналогіі" сфармуляваў праблему суадносін паміж чалавечым інтэлектам і тэхнікай у вядомай дyleме: "Хто каму загадвае? Тэхналогія нам ці мы ёй?" У "Марсіянскіх хроніках" Рэя Брэдберы чалавек прыгнечаны і нават выжыты тэхнікай са свайго прытулку — дома. Яго дом — машына, сума ажыўленых тэхналогій. Зямная логіка, здаровы сэнс і разумныя паводзіны зніклі з жыцця чалавека. Такія прыклады

* Эсхаталогія — вучэнне аб канчатковым лёсе чалавечтва і свету ўвогуле. Разам з апакаліптыкай (адкрыццём) тлумачыць шляхі развіцця свету і яго канца.

** У эліністычную эпоху муз было дзевяць: Эрата увасабляла любоўную паэзію, Эўтэрпа — лірычную паэзію, Каліпа — эпічную паэзію, Кліо — гісторыю, Мельпамэна — трагедыю, Палігнія — гімны, Тэрпсіхора — танцы, Талія — камедыю, Уранія — астраномію.

гіпертэкставай сістэме навучальны матэрыял па гістарычных навуках арганізаваны наступным чынам. Першапачаткова даецца тэарэтыка-пазнавальны тэкст, які змяшчае асноўныя паняцці, падзеі і факты. Потым ідуць інструментальна-практычныя тэксты — гэта фрагменты крыніц, мастацкай і публіцыстычнай літаратуры, а таксама метадачныя матэрыялы. Заключная частка — гэта інфармацыяна-даведачныя тэксты, дзе ёсць спіс літаратуры, рознага роду тлумачальная інфармацыя.

Усе формы вучэбнага матэрыялу павінны быць аб'яднаны сістэмай вывучаемых паняццяў. Такім чынам, навучэнец мае магчымасць звярнуцца адразу да галоўных паняццяў і паступова удакладняць іх, прыцягваючы самыя разнастайныя крыніцы. Ёсць магчымасць таксама звярнуцца да паняцця, якое ён хоча удакладніць, і потым ісці да абагульнення.

Зварот да розных форм падачы навучальнага матэрыялу — візуальнай, тэкставай, графічнай і гукавой інфармацыі — яшчэ больш паглыбляе наша пазнанне рэчаіснасці. Але відавочна, што нават з дапамогай "думаючых" машын адлюстраванне не можа стаць адэкватным аб'ектыўнай рэальнасці. Да таго ж прыгадаем, што метадыка большасці існуючых праграм камп'ютэрнага навучання арыентавана, галоўным чынам, на рацыянальнае успрыманне. Метадыка апоры на ключавыя словы дыялогавай сістэмы навучання яскрава таму прыклад. Суправаджальныя рэплікі да тэксту істотна справы не мяняюць. Любая форма альтэрнатыўнага, часткова- альбо свабодна-канструяванага адказу навучэнца на пытанне камп'ютэрнай праграмы засяроджвае увагу на паняццёвымі мысленні.

Недастаткова ўлічваюцца ў навучальных праграмах *эматыўныя*¹ сродкі самой крыніцы. Распрацоўка метадык прадстаўлення гэтых сродкаў толькі пачынаецца. Існуе думка, што такія адчуванні, як камфорт, прэстыж і прыгажосць, не падаюцца колькаснаму вымярэнню. У інфармацыйных тэхналогіях застаюцца амаль не рэалізаванымі магчымасці, якія з'явіліся ў сувязі з дасягненнямі лінгвістыкі ў вывучэнні эматыўных моўных сродкаў¹⁹. У апошні час узніклі метадыкі, якія дазваляюць колькасна даследаваць эмацыянальны стан чалавека. Аб'ектам "тэхналагічнай" апрацоўкі сталі эмоцыі, звязаныя з каларыымі і гукавымі асацыяцыямі зместу паэтычных твораў.

Узнік новы навуковы накірунак — *каларыметрыя, прадстаўнікі якой займаюцца праблемай спалучэння гуку і колеру*. Няма сумнення ў тым, што праз семантыку колеру праходзіць адзін са шляхоў інтэлектуальнай рэакцыі чалавека на навакольнае асяроддзе. Цяпер маецца дастаткова доказаў, каб разглядаць каларыметрыю як сродак гуманізацыі інфармацыйных тэхналогій. Такую ж функцыянальную ўласцівасць мае яшчэ адзін від інфармацыйных тэхналогій — *гульнявыя інтэлектуальныя праграмы* па гуманітарных навуках. Неабходна распрацаваць іх тэарэтыка-метадалагічнае забеспячэнне. У аснову яго трэба пакласці тлумачэнне гульні як праўленне культуры²⁰.

Спосабам гуманізацыі тэхналогій неабходна назваць і "метад наглядных вывучэнняў" — прадстаўленне матэрыялу з дапамогай метафар, параўнанняў, прытчаў і г. д. Напрыклад, у якасці эматыўнага сродку могуць быць выкарыстаны крылатыя словы. Віды дыдактычных заданняў могуць быць самыя розныя: дапаўненні па тэксту, выяўленне аўтарскай прыналежнасці, звестак аб абставінах, часе і падставах узнікнення выказвання.

Сярод даследчыкаў праблем штучнага інтэлекту гэтым аспектам "логікі здаровага сэнсу" удзяляецца усё больш увагі. Распрацоўваюцца мадэлі асацыятыўных сувязяў, разважанняў па аналогіі. Цікава, што логіка мыслення падобнага тыпу была вядома яшчэ ў старажытнасці. Напрыклад, са старажытнаўсходняй літаратуры прыйшла ідэя стварэння багамі людзей з гліны і саломы па свайму вобразу і падабенству. Аналагічную ідэю мае і старажытнагрэчаская міфалогія. Біблейская ідэя стварэння чалавека працягвае гістарычную традыцыю ў тым жа накірунку. Нават скептыцызм падтрымаў гэтую ідэю, але прыдаў ёй зваротны сэнс: людзі самі стварылі багоў па свайму вобразу і падабенству.

На аснове аналізу тэндэнцый, даследаванняў, якія развіваюцца пры ўзаемадзеянні гуманітарнага пазнання і інфармацыйных тэхналогій, можна зрабіць выснову, што *ранейшае супрацьпастаўленне "чалавек альбо тэхналогія" цяпер практычна замяняецца новай формулай "чалавек і тэхналогія"*. Агульны станоучы характар тэндэнцый не азначае

¹⁹ У лінгвістыцы паняцце "эматыўны" ужываецца ў адносінах да моўных сродкаў (форм), якія перадаюць азначнасць, вобразнасць, інтэнсіўнасць і падтэкст.

адсутнасці адмоўных бакоў у выкарыстанні інфармацыйных тэхналогій. Пераборшанне ролі тэхналогій можа прывесці да ператварэння гісторыка-даследчыка ў архіварыуса і класіфікатара фактаў. Гэта негатыўная з'ява ў значнай меры кампенсуецца зваротам да эматыўных сродкаў падачы ведаў.

Агульная праблема ужывання інфармацыйных тэхналогій у гуманітарным даследаванні і навучанні заключаецца ў тым, што *кожная гуманітарная навука вырацавала сваю тэрміналогію і цяпер неабходна знайсці супараўнальныя паняцці, каб на іх аснове вырацаваць дыдактычную канцэпцыю інфармацыйных тэхналогій навучання гуманітарным дысцыплінам*. Дадзены артыкул толькі намачае контуры вырашэння гэтай задачы.

Падсумоўваючы, зноў звернемся да метадалагічнага пытання: "Свет думак" і "сума тэхналогій" знаходзяцца ў канфіліце альбо ў згодзе? Сучаснасць не дае канчатковага адказу. Хацелася б выказаць спадзяванне, што гуманітарныя ведаў дазваляць знайсці меру "чалавечнасці" у сучасных сацыяльных тэхналогіях наогул і асабліва ў інфарматыцы.

¹ Сноу Ч. П. Две культуры. М., 1973, сс. 20—25.

² Урсул А. Д. Информация общества. Введение в социальную информатику. М., 1990, сс. 47—48.

³ Стефанов Н. Общественные науки и социальная технология. М., 1970, сс. 183, 190, 200.

⁴ Глинский Б. А. Философские и социальные проблемы информатики. М., 1990.

⁵ Больш падрабязна гл.: Таллер Манфред. Что такое "источниково-ориентированная обработка данных", что такое "историческая информатика"? // История и компьютер: Новые информационные технологии в исторических исследованиях и образовании. Москва—Гёттинген, 1993, сс. 17—18.

⁶ Бородкин Л. И. Многомерный статистический анализ в исторических исследованиях. М., 1986.

⁷ Кузнецов В. Г. Герменевтика и гуманитарное познание. М., 1991, с. 148.

⁸ Зубов А. В., Лихтарович А. А. ЭВМ анализирует текст: Книга для учителя. Мн., 1989.

⁹ Джалишвили З. О., Кириллов А. В., Федоров В. И. Алгоритмы понимания в автоматизированном обучении диалогом // Методологические проблемы исторической науки. Мн., 1993, сс. 117—121.

¹⁰ Жуковский В. И., Пивоваров Д. И., Рахматуллин Р. Ю. Визуальное мышление в структуре научного познания. Красноярск, 1988, сс. 43—44.

¹¹ Алексеев Н. Р. Специфика и принципы графического моделирования философского знания. Челябинск, 1980.

¹² Недзвецкая Э. А., Рязанцев А. А. Место структурно-логических схем в обучении студентов диалектике // Вестник Московского университета, 1985, № 5, серия 7, с. 76.

¹³ Ракуш В. В. Апорный канспект па гісторыі старажытнага свету. Гродна, 1990.

¹⁴ Шпренгнагель Геральд. Сочетание подходов: компьютерные технологии в истории, квантификация, устная история, историческая семиология и "визуальная история" // История и компьютер: Новые информационные технологии в исторических исследованиях и образовании, сс. 237—250.

¹⁵ Каракозова Э. В. Моделирование в общественных науках: Философско-методологические проблемы. М., 1986.

¹⁶ Устинов В. А., Кузишин В. И., Павловский Ю. Н., Гусеванов А. С. Опыт имитационного моделирования историко-социального процесса // Вопросы истории, 1976, № 4, сс. 91—108; Луков В. Б., Сергеев В. М. Опыт моделирования мышления исторических деятелей: Отто фон Бисмарк, 1866—1876 гг. // Вопросы кибернетики. Логика рассуждения и ее моделирование. М., 1983, сс. 148—161.

¹⁷ Аб ідэі мнагамернасці ў метадалогі гістарычнай навуцы гл.: Гуревич А. Я. О кризисе современной исторической науки // Вопросы истории, 1991, № 2—3, сс. 21—36; Жук С. И. Одномерна ли история? // Вопросы истории, 1992, № 8—9, сс. 186—187.

¹⁸ Формы представления знания и творческое мышление (Тезисы докладов и сообщений к Всесоюзному семинару 3—5 октября 1989 г.) Ч. 1—2. Новосибирск, 1989.

¹⁹ Маслова В. А. Параметры экспрессивности текста // Человеческий фактор в языке. Языковые механизмы экспрессивности. М., 1991, с. 186.

²⁰ Аб прыродзе і значэнні гульні як з'явы культуры гл.: Хэйзинга Йохан. Homo ludens. В тени завтрашнего дня. М., 1992.